

Alternative reaksjonsformer overfor unge i narkotikasaker

Oppsummerende notat

Thomas Anton Sandøy

Avdeling for rusmidler og tobakk, Folkehelseinstituttet

Innhold

FORORD	3
HOVEDPUNKTER.....	5
INNLEDNING	7
Bruk av straff i narkotikasaker for ungdom.....	8
DATAMATERIALE OG METODER.....	10
Intervjudata	10
Registerdata	11
RESULTATER	12
Fordeling av betingede påtaleunntelser	13
Forebygging av videre kriminalitet.....	22
Forholdsmessighet	28
Tap av tid	29
Tap av sosiale bånd	31
Tap av verdighet	33
Tap av selvråderett.....	35
AVSLUTNING.....	38
REFERANSER	40

FORORD

I 2015 inngikk Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS), som fra 1. januar 2016 ble innlemmet i Folkehelseinstituttet (FHI), en prosjektavtale med Helsedirektoratet og Justis- og Beredskapsdepartementet om bevilgning til prosjektet «Alternative reaksjonsformer overfor unge i narkotikasaker». Det overordnede forskningsspørsmålet var: *Hva skjer med unge som mistenkes/pågripes for bruk/besittelse av narkotika i Norge?* ‘Unge’ refererte til personer over kriminell lavalder, men under myndighetsalder (15-17 år). Mistenkte for narkotikalovbrudd inngikk ikke i det endelige prosjektet, kun siktede som mottok en straffereaksjon for brudd på legemiddellovens bestemmelser for bruk og besittelse¹ (§ 24).

Hva som skjer med disse, er et vidt spørsmål. Det vi vet er at en økende andel har mottatt en betinget påtaleunntatelse med særvilkår utover 2000-tallet. Denne reaksjonsformen ble forskningsprosjektets hovedtema². Spørsmålene som belyses i prosjektet er hvordan betingede påtaleunntatelser med særvilkår (i) virker og (ii) oppleves.

Prosjektet har resultert i følgende publikasjoner:

- 1) Sandøy, T. A. (2019). Beyond personal reform: Adolescent drug-law offenders and the desistance process. *Punishment & Society*, 21(5), 578-595.
- 2) Sandøy, T. A. (2020). Alternative (to) punishment: Assessing punishment experiences in youth diversion programmes. *The British Journal of Criminology*, 60(4), 911-929.

¹ Prosjektet berører til en viss grad alternative reaksjoner for brudd på straffelovens bestemmelser om narkotikaovertrедelser også (§ 231).

² I tråd med de årlige (2016-2019) samarbeidsmøtene med representanter for Helsedirektoratet og Justis- og beredskapsdepartementet ble prosjektets deltema justert underveis.

- 3) Sandøy, T. A., Østhus, S., & Bretteville-Jensen, A. L. (2021). Social inequality in alternative sanctions: A register data study on all adolescent drug offenders in Norway 2005-2015. *European Journal of Criminology*. doi:10.1177/14773708211039646.
- 4) Sandøy T. A., Østhus S., Bretteville-Jensen A. L. (2022). Preventing future crime in adolescent drug offenders: A study of differential sanction effects on recidivism. *Criminology & Criminal Justice*. doi:10.1177/17488958211070364.

Disse publikasjonene ble samlet i doktorgradsavhandlingen «Alternative sanctions for young drug offenders: From punishment to help?», som ble forsvart ved Juridisk fakultet ved Universitetet i Oslo 2. mai 2022. Avhandlingen finnes her:

<https://www.duo.uio.no/handle/10852/93873>

Dette notatet gir en oversikt over de sentrale funnene i prosjektet. For en grundigere behandling av metode og de enkelte funn, vennligst se avhandling på nett eller kontakt undertegnede for tilsending av artikler. Takk til Helsedirektoratet og Justis- og Beredskapsdepartementet for finansieringen som muliggjorde analysene som presenteres her.

Thomas Anton Sandøy
Bergen, mars 2023

HOVEDPUNKTER

- Det var et tydelig skifte i straff av mindreårige (15-17 år) som begikk narkotikalovbrudd på 2000-tallet. Betingede påtaleunndatelser gikk fra å være en ubetydelig reaksjonsform ved årtusenskiftet til å bli den dominerende straffereaksjonen. I takt med denne økningen, var det en like markant nedgang i bruken av forelegg.
- Påtaleunndatelsene ble i stor grad gitt på særvilkår om oppfølging og/eller rustesting. Denne reaksjonsformen behandles her som et alternativt reaksjonsspor.
- Det var en moderat overrepresentasjon av unge personer med høy sosioøkonomisk status i de alternative reaksjonssporene. Sannsynligheten for å motta en betinget påtaleunndatelse med særvilkår over forelegg i mindre narkotikasaker var 10 % høyere for unge med høy sosioøkonomisk status (SØS) sammenlignet med dem med lav SØS.
- En mulig forklaring på denne skjevheten er forskjeller i foreldre/foresattes kapasitet til å involvere seg i sine barns strafferettslige prosesser.
- Det å bli pågrepet, siktet og ilagt en alternativ straffereaksjon for mindre narkotikalovbrudd aktiverte forskjellige bekymringer hos de unge. Av disse var hensyn til foreldre den klart mest fremtredende. Intervjudataene illustrerer på denne måten hvordan eksterne hensyn kan spille en vel så viktig rolle i endringsprosesser for denne gruppen som innholdet i strafferettslige intervensjoner.
- Unge som hadde fått en betinget påtaleunndatelse med særvilkår hadde lavere tilbakefallsrisiko til registrert kriminalitet sammenlignet med dem som hadde fått et forelegg for sammenlignbare narkotikalovbrudd, tilsvarende 36 % økning i tid til lovbrudd nummer to ble registrert. De var også registrert med færre lovbrudd i en oppfølgingsperiode på 5 år etter første reaksjon, tilsvarende 52 % reduksjon i antall.

- Den forebyggende effekten kan skyldes kombinasjonen av det rehabiliterende og inngripende innholdet i de alternative reaksjonene.
- Betingede påtaleunntatelser med særvilkår ble av de fleste oppfattet som alternativ straff og ikke alternativer til straff. Det var særlig varigheten på oppfølgingen og den inngripende karakteren til enkelte av tiltakene (særlig urinprøvekontroll) som ble beskrevet som belastende. Dette synliggjør den flytende grensen mellom hjelp og straff i de alternative reaksjonssporene.

INNLEDNING

Reaksjonsformene som beskrives i dette notatet faller inn under samlebetegnelsen avledning ('diversion'). Dette innebærer at lovovertrедere avledes fra formelle strafferettslige prosesser. Begrepet kan brukes om henleggelse, dvs. at man avledes *bort* fra straffesystemet, men innebærer som oftest at man avledes *til* helse- og sosialfaglige programmer, mekling eller diverse hjelpetiltak. Avledning til slike alternative reaksjonsspor er et sentralt prinsipp i barnevennlig straffeprosess. Både Europarådet (2011) og FNs barnekomité (2019) oppfordrer til bruk av alternative reaksjonsformer for barn og unge så ofte det lar seg gjøre og synes hensiktsmessig. Dette er en oppfordring myndighetene i Norge ser ut til å ha tatt på alvor, gjennom innføringen av flere skreddersydde reaksjoner for ungdom utover 2000-tallet (Andrews & Eide, 2019; Egge, 2004; Lid, 2015). Ifølge Lid (2016, pp. 52-54) kan innføringen og den økte bruken av disse reaksjonsformene tolkes som en retur til behandlings- og oppdragermodellen i strafferettspleien.

Dette notatet omhandler én form for avledning på ett bestemt område: bruken av betingede påtaleunntatelse med særvilkår i mindre narkotikasaker (bruk/besittelse) for de yngste lovovertrедerne (15-17 år). I noen tilfeller omtales denne reaksjonsformen som 'ruskontrakter' eller 'ungdomskontrakter' (Egge, 2004). Disse betegnelse benyttes ikke i dette notatet, da 'kontrakt' gjerne forutsetter en form for gjensidighet. De betingede påtaleunntatelsene er riktignok samtykkebaserte, men er ikke såkalte frivillige ruskontrakter (Lien & Larsen, 2015). Hvorvidt barn og unges samtykke til alternative straffereaksjoner er fritt og reelt, er et mye diskutert tema (Holmboe, 2016) og problematiseres av FNs barnekomité (2019). Som vist senere i dette notatet, vil de betingede påtaleunntatelsene som oftest fremstå som ilagte reaksjoner fra de unges ståsted.

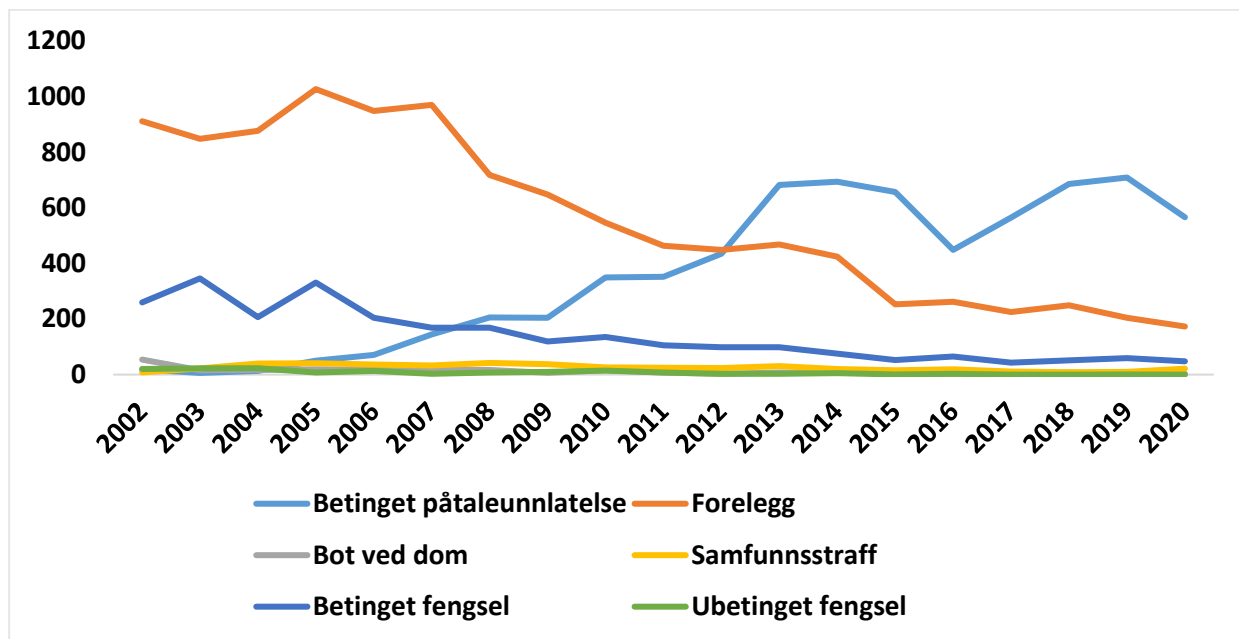
Spørsmålene som belyses i notatet er altså hvordan betingede påtaleunntatelser med særvilkår (i) virker og (ii) oppleves. Hvorvidt reaksjonene virker etter intensjonen, belyses ved hjelp av registerdata for ungdom som ble siktet for mindre narkotikalovbrudd i perioden 2000-2015. For å belyse hvordan de alternative reaksjonene oppleves, benyttes intervjudata med ungdom underlagt helse- og sosialfaglig oppfølging og kontroll som følge av brudd på legemiddelovens bestemmelser om bruk og besittelse av illegale rusmidler.

Notatet er organisert under tre nøkkelpunkter. Første punkt beskriver fordelingen av betingede påtaleunntatelser etter sosioøkonomisk status. Denne delen diskuterer også foreldrenes rolle i de alternative reaksjonene. Deretter beskrives forskjeller i tilbakefall til registrert kriminalitet etter type straffereaksjon. Sist belyses forholdsmessigheten til de alternative reaksjonene på bakgrunn av de unges egne beskrivelser av straffegjennomføringen.

Bruk av straff i narkotikasaker for ungdom

Før dette prosjektet ble igangsatt, rapporterte SSB om et «markant skifte i straff av ungdom» (Lid, 2015). Det mest markante var skiftet fra forelegg til betingede påtaleunntatelser i narkotikasaker for mindreårige (15-17 år). Som vist i figuren under, gikk denne reaksjonsformen fra å være ubetydelig ved årtusenskiftet til å bli den dominerende straffen for rusmiddellovbrudd blant de yngste utover 2000-tallet. I takt med denne økningen, har det vært en like markant, vedvarende nedgang i bruken av forelegg. Denne utviklingen utgjør bakteppet for dette prosjektet. Hva innebærer det å gå fra pengestraft til ulike former for oppfølging i skreddersydde ‘ungdomsreaksjoner’?

Figur 1: Straffereaksjoner for rusmiddelovbrudd i aldersgruppen 15-17 år

Kilde: Statistisk Sentralbyrå

Påtaleunntatelser kan gis på vilkår om at siktede ikke gjør seg skyldig i nye straffbare handlinger i en prøvetid på 6, 12, 18 eller 24 måneder (straffeprosessloven § 69, andre ledd). Påtaleunntatelser kan også gis på særvilkårene som fremgår av straffeloven § 35-37 (straffeprosessloven § 69, tredje ledd). Det er særlig særvilkårene i straffelovens § 37 som er aktuelle i denne sammenheng. Disse særvilkårene kan pålegge den domfelte å «avstå fra å bruke alkohol eller andre berusende eller bedøvende midler og avgi nødvendige rusprøver» (straffeloven § 37, første ledd bokstav d) eller å «gjennomgå behandling for å motvirke misbruk av alkohol eller andre berusende eller bedøvende midler, om nødvendig i institusjon» (straffeloven § 37, første ledd bokstav e). Det er i disse vilkårene oppfølgingen og overvåkingen av unge i konflikt med narkotikalovgivningen ligger. Kriminalstatistikken viser at særvilkår ved betingede påtaleunntatelser er konsentrert rundt mindreårige som siktes for narkotikalovbrudd (SSB, 2021). Selv om prosjektet belyser bruken av betingede påtaleunntatelser i stort, er det altså særvilkårene som er hovedtema.

DATAMATERIALE OG METODER

To datakilder ligger til grunn for dette prosjektet:

1. Kvalitative intervjuer

- Ungdom i alternative reaksjonsspor (24)
- Helse- og sosialarbeidere ved tiltak som administrerte alternative reaksjoner (11)
- Politibetjenter (3)

2. Registerdata

- 15-17-åringer siktet for narkotikakriminalitet i perioden 2000-2015 (N=10,665)
- Referansegruppe av 15-17-åringer for perioden 2000-2015 (N=267,050)

Prosjektet kombinerte altså kvalitative og kvantitative metoder, noe etterspørres på feltet (Oslo Economics, 2022). Tema fra intervjuene la grunnlag for forskningsspørsmålene i registerdatastudiene, mens mønstre i registerdata kunne tolkes på bakgrunn av mekanismer som kom opp i samtalene med unge.

Intervjudata

Intervjuene ble gjennomført ved fire forskjellige tiltak i tre forskjellige byer, samt på et tettsted i tilknytning til en av disse byene. Utvalget av ungdom bestod av 19 gutter og 5 jenter. Gjennomsnittsalderen på intervjutidspunktet var 17,4 år. Foruten 4 gutter som var idømt Ungdomsoppfølging som følge av brudd på straffelovens bestemmelser om narkotikaovertrødelse (§ 231), var samtlige pågrepet for bruk/besittelse, nesten utelukkende av cannabis. Halvparten av disse hadde fått en betinget påtaleunndlatelse på vilkår om

sosialfaglig oppfølging, mens den andre halvparten hadde mottatt en betinget påtaleunntatelse på vilkår om rustesting. Varigheten på oppfølgingen var for de fleste 6 måneder, mens et fåtall (6 stykker) var underlagt oppfølging i 12 måneder. Intervjuene var semistrukturerte og ble i hovedsak gjennomført på tiltakene de unge var tilknyttet. Navnene som brukes i notatet er pseudonymer. Intervjusamtalene med ansatte ved disse tiltakene, samt noen politibetjenter, tjente som nyttig bakgrunnsinformasjon i prosjektet, men er ikke analysert i dette notatet. Den kvalitative delen av prosjektet var godkjent av Norsk senter for forskningsdata (NSD)³.

Registerdata

Registerdatamaterialet ble bestilt fra SSB, som mottar rådata over etterforskede lovbrudd fra politiets sentrale registreringssystem (STRASAK). Dette mikrodatagrunnlaget ble koblet med tre andre registre – befolkning, utdanning og inntekt, formue og skatt – som også administreres av SSB. Hovedutvalget bestod av alle personer i aldersgruppen 15-17 år som var siktet for narkotikakriminalitet i perioden 2000-2015 (N=10,665). For å kunne gjennomføre analysene beskrevet under, ble det trukket et 10 %-sannsynlighetsutvalg av befolkningen av 15-17-åringer for hvert år i observasjonsperioden som sammenligningsgrunnlag (N=267,050). Denne kontrollgruppen var ikke koblet til kriminalitetsregistre. Utvelgelsen av individer/saker fra dette rike datamaterialet er beskrevet nærmere i analysedelen under. Registerdatadelen av prosjektet var godkjent av Datatilsynet.

For mer informasjon om data og analyser, både kvalitative og kvantitative, se Sandøy (2022).

³ Nå 'Sikt – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør'

RESULTATER

Bruken av alternative reaksjoner overfor unge kan studeres og vurderes på ulike måter.

Forekomsten av disse reaksjonene er tilgjengelig i kriminalstatistikken og er beskrevet over (figur 1). På 2000-tallet har det altså vært et klart skifte i straff av ungdom i konflikt med narkotikalovgivningen. Det at nedgangen i bruken av forelegg er like tydelig som økningen i bruken av betingede påtaleunntakelser, taler for at det har vært et reelt skifte i reaksjonsmåter og ikke bare en utvidelse av det strafferettslige nettet⁴ (Aebi, Delgrande, & Marguet, 2015). Skiftet dreier seg med andre ord først og fremst om innføring av nye og potensielt mer effektive kontrollformer (Austin & Krisberg, 1981). Analysene under tar for seg tre sider ved denne dreiningen: fordeling, forebygging og forholdsmessighet. Spørsmålene som belyses er:

1. Fordeler alternative reaksjoner seg jevnt blant ungdom i konflikt med loven?
2. Forebygger de alternative reaksjonene videre kriminalitet bedre enn de reaksjonene som erstattes?
3. Står de alternative reaksjonene i forhold til lovovertrædelsen?

⁴ Forskning viser at innføring av nye reaksjoner ofte fører til utvidelse av det strafferettslige systemets kontrollnett, såkalt 'net-widening'.

Fordeling av betingede påtaleunntatelser

Formålet med denne delen av prosjektet var å kartlegge sosial ulikhet i sannsynligheten for å få betinget påtaleunntatelse over forelegg i mindre narkotikasaker. Vi inkluderte personer i aldersgruppen 15-17 år som var siktet for brudd på legemiddelovens bestemmelser om bruk og besittelse av illegale rusmidler i perioden 2005-2015. For å kunne sammenligne så like saker som mulig, ekskluderte vi alle som var siktet for mer alvorlige narkotikaovertridelser etter straffeloven (§231/232), alle som var registret med andre lovbrudd før første narkotikalovbrudd og de få som mottok andre reaksjoner enn betinget påtaleunntatelse eller forelegg. Dette resulterte i et utvalg på 3209 personer registrert med bruk/besittelse som sitt første lovbrudd (se tabell 1). Demografiske kjennetegn – kjønn, etnisitet etc. – som kan være assosiert med straffeutmåling (Doerner & Demuth, 2010; Goddard & Myers, 2017; Lehmann, Chiricos, & Bales, 2017) er inkludert i analysene, men hovedformålet var å kartlegge forskjeller i sosioøkonomisk status (SØS). SØS er beregnet på bakgrunn av foreldrenes inntekts- og utdanningsnivå og er organisert i fem grupper (se tabell 1). På samme måte som demografiske kjennetegn kan spille inn på straffeutmåling, vil SØS-bakgrunn kunne påvirke unges møte med straffesystemet (D'Alessio & Stolzenberg, 1993; van Eijk, 2017).

Analysene tar høyde for at det kan være økt risiko for å bli siktet for narkotikalovbrudd blant unge med lav SØS. En slik skjevhet kan skyldes en beskyttende effekt av høy SØS på risikoen for bli pågrepet, et underliggende mønster av mer problematisk rusmiddelbruk i denne gruppen, eller begge deler (Askew & Salinas, 2019; Kipping et al., 2015). Forskning viser en opphopning av narkotikarelaterte problemer, herunder risikofyllt/daglig bruk, kriminell involvering og kriminalisering, blant unge med lav SØS-bakgrunn (Gauffin et al., 2013; Legleye et al., 2012; Pedersen & Bakken, 2016; Pedersen, Moffitt, & von Soest, 2022). Vi antok derfor at gruppen av siktede ungdommer var en selektert gruppe. For å ta hensyn til

dette, analyserte vi data i seleksjonsmodeller, der resultatene betinges av den enkeltes risiko for å bli siktet for narkotikalovbrudd (se Sandøy, Østhus, & Bretteville-Jensen, 2021).

Som det fremgår av tabell 1 under, var det gode grunner til å ta høyde for sosial ulikhet i registrert narkotikakriminalitet blant unge i Norge. Forskjellene mellom utvalget av siktede og et kontrollutvalg av jevnaldrende ikke-siktede gikk i stor grad i forventet retning. Mens unge med lav SØS-bakgrunn var overrepresentert blant de som var siktet for bruk/besittelse (35 % vs. 21 %), var de med høy SØS underrepresentert (11 % vs. 20 %). Dette omtales gjerne som en negativ sosial gradient. Gutter var ikke uventet overrepresentert blant de siktede (71 % vs. 52 %), mens forskjeller i innvandrerstatus var små. Det var ingen forskjell mellom siktede og kontrollutvalg hva angikk innvandrerbakgrunn (norskfødte med minst én innvandrerforelder), mens det var en liten, men statistisk signifikant forskjell i andelen innvandrere (7 % vs. 5 %). Unge som bodde med kun mor eller far eller bodde på institusjon var overrepresentert blant de siktede. I forlengelsen av dette, hadde en større andel av de siktede biologiske foreldre som ikke bodde sammen ved fylte 15 år sammenlignet med kontrollutvalget (72 % vs. 45 %). Dette er en indikasjon på at flere av de siktede har opplevd samlivsbrudd. En betydelig større andel av de siktede ungdommene hadde minst én forelder med rulleblad (38 % vs. 16 %). Utvalget av siktede var i noe større grad bosatt i sentrale strøk sammenlignet med dem som ikke var registrert med mindre narkotikalovbrudd⁵.

⁵ Sentralitetsindeksen rangerer personer fra de mest (1) til de minst (6) sentrale kommunene.

Tabell 1: Deskriptiv statistikk for siktede og kontrollutvalg (andeler)⁶

	Siktede (N = 3209)	Kontrollutvalg (N = 69201)	Forskjell
Sosioøkonomisk status			
Lav	0.352	0.213	0.139***
Medium-lav	0.235	0.196	0.039***
Medium	0.177	0.205	-0.029***
Medium-høy	0.126	0.183	-0.057***
Høy	0.110	0.203	-0.093***
Kjønn (kvinne)	0.291	0.484	-0.193***
Innvandrerstatus			
Norskfødt av norskfødte foreldre	0.883	0.907	-0.024***
Innvandrer	0.070	0.051	0.019***
Innvandrerbakgrunn	0.047	0.042	0.006
Familiesituasjon ved fylte 15 år			
Bor med gift/samboende par	0.560	0.778	-0.218***
Bor med mor	0.313	0.168	0.146***
Bor med far	0.078	0.042	0.036***
Bor alene/på institusjon	0.049	0.012	0.037***
Biologiske foreldre bor ikke sammen	0.716	0.445	0.271***
Foreldre siktet for kriminalitet	0.377	0.162	0.215***
Sentralitet (reversert)	2.663	2.962	-0.299***

Unge med lav SØS var altså overrepresentert blant de siktede, men var det sosial likhet i den påfølgende straffeutmålingen? Dersom alternative reaksjoner er ment å imøtekomme unges oppfølgingsbehov, og lav SØS forstås som en indikasjon på høyt oppfølgingsbehov, kunne man kanskje forvente at unge fra familier med lav SØS i større grad mottok en betinget påtaleunntatelse med særvilkår sammenlignet med unge med høyere SØS. Dette var imidlertid ikke tilfelle. Som vist i tabell 2 under, var fordelingen av reaksjoner i disse sakene sosialt skjev i motsatt retning. Andelene som mottok forelegg sank med stigende SØS (venstre kolonne), mens tendensen var motsatt for påtaleunntatelse med særvilkår (høyre kolonne). Fordelingen av påtaleunntatelser uten særvilkår (kun prøvetid) var jevn på tvers av dem fem SØS-gruppene.

⁶ Signifikanstest (t-test) av forskjeller: ***p<.001

Tabell 2: Reaksjoner fordelt etter sosioøkonomisk status (prosent)

	Forelegg	Påtaleunntatelse uten særvilkår	Påtaleunntatelse med særvilkår
Sosioøkonomisk status			
Lav	38.6	25.7	35.7
Medium-lav	37.9	24.6	37.5
Medium	35.4	24.7	39.9
Medium-høy	32.7	25.5	41.8
Høy	24.3	25.7	50.0
Observasjoner	1141	810	1258

Denne krysstabellen er imidlertid ikke tilstrekkelig for å slå fast at det var sosial ulikhet i straffeutmåling for unge i konflikt med narkotikalovgivningen i perioden 2005-2015. For å gjøre dette, trenger man modeller som tar høyde for den ovennevnte seleksjonen og inkluderer bakgrunnsinformasjon om individene. Modellen under bekrefter tendensen i tabell 2.

Sannsynligheten for å motta en betinget påtaleunntatelse heller enn et forelegg var 5 % høyere for unge med medium-høy SØS-bakgrunn og 8 % høyere for unge med høy SØS-bakgrunn sammenlignet med dem med lav SØS. Bortsett fra kjønn (jenter hadde 7 % større sannsynlighet for å motta en betinget påtaleunntatelse enn gutter), var SØS-bakgrunn den eneste faktoren som påvirket sannsynligheten for å få en alternativ reaksjon i modellen.

Tabell 3: Sannsynlighet for betinget påtaleunntatelse over forelegg etter sosioøkonomisk status og kontrollvariabler, 15-17-åringer siktet for brudd på legemiddeloven⁷

	Effekter	[95 % KI]
Sosioøkonomisk status (ref. = lav)		
Medium-lav	-0.006	[-0.04 - 0.03]
Medium	0.019	[-0.02 - 0.06]
Medium-høy	0.047*	[0.00 - 0.09]
Høy	0.080**	[0.03 - 0.13]
Kjønn (kvinne)	0.074***	[0.04 - 0.10]
Innvandrerstatus (ref. = norskfødt av norskfødte foreldre)		
Innvandrer	0.036	[-0.02 - 0.09]
Innvandrerbakgrunn	-0.033	[-0.10 - 0,04]
Familiesituasjon ved fylte 15 år (ref. = bor med gift/samboende par)		
Bor med mor	-0.008	[-0.04 - 0.03]
Bor med far	-0.020	[-0.07 - 0.03]
Bor alene/på institusjon	-0.011	[-0.08 - 0.06]
Biologiske foreldre bor ikke sammen	0.018	[-0.02 - 0.06]
Foreldre siktet for kriminalitet	-0.003	[-0.03 - 0.03]
Sentralitet ved fylte 15 år (reversert)	-0.013	[-0.03 - 0.00]
Personer		72410
Utvalg		3209

Analysen i tabell 3 beregner forskjeller i sannsynlighet for å motta en hvilken som helst betinget påtaleunntatelse over et forelegg. Fordelingen i tabell 2 antyder imidlertid at det i hovedsak var påtaleunntatelser med særvilkår som var skjevfordelt. Dette inntrykket bekreftes i tabellen under, der vi skiller mellom påtaleunntatelser med og uten særvilkår.

Sannsynligheten for å motta en betinget påtaleunntatelse med særvilkår over et forelegg var 10 % høyere for unge med høy SØS-bakgrunn sammenlignet med dem med lav SØS. Det var ingen signifikante forskjeller mellom SØS-grupper i sannsynligheten for å få en betinget påtaleunntatelse uten særvilkår. Det var altså kun reaksjoner som inneholdt former for oppfølging og overvåking som var skjevfordelt og ikke reaksjoner med prøvetid alene.

⁷ Probit regresjon med utvalgseleksjon. 'Effekter' (average marginal effects) er forskjeller i sannsynlighet for å få en betinget påtaleunntatelse over et forelegg, betinget av sannsynlighet for å bli siktet. Modellen kontrollerer også for fylke og fødselsår. Konfidensintervaller (KI) i høyre kolonne. Signifikanstest: * p<.05, ** p<.01, *** p<.001

Tabell 4: Sannsynlighet for betinget påtaleunntatelse med særvilkår (modell 1) og uten særvilkår (modell 2) etter sosioøkonomisk status⁸

Med særvilkår (modell 1)	Effekter	[95 % KI]
Sosioøkonomisk status (ref. = Lav)		
Medium lav	-0.008	[-0.05 - 0.03]
Medium	0.013	[-0.03 - 0.06]
Medium høy	0.054*	[0.00 - 0.11]
Høy	0.096**	[0.03 - 0.16]
Uten særvilkår (modell 2)		
Sosioøkonomisk status (ref. = Lav)		
Medium lav	-0.006	[-0.06 - 0.04]
Medium	0.016	[-0.04 - 0.07]
Medium høy	0.025	[-0.04 - 0.09]
Høy	0.055	[-0.02 - 0.13]

Den sosiale ulikheten i straffeutmåling var moderat, men like fullt verdt å stoppe opp ved.

Hvorfor var unge med høy SØS noe overrepresentert blant dem som fikk betingede påtaleunntatelser med vilkår for mindre narkotikalovbrudd? Det kan være flere grunner til det. Påtalemyndighetenes vurderinger av motivasjon og egnethet kan spille en rolle for fordelingen av reaksjoner, men disse avveiningene er ikke tilgjengelige i data i dette prosjektet. En annen faktor, som trolig er minst like viktig og som kom tydelig fram i intervjuene med ungdom, var betydningen av foreldrenes involvering i de strafferettslige prosessene. Kapasitet til å involvere seg i sine barnas sosiale og juridiske problemer kan være et ressursproblemmål (tid, informasjon, kontakter etc.) og dermed bidra til skjevfordeling av det som antas å være rehabiliterende reaksjoner/hjelpetiltak (Reedtz et al., 2011).

Ifølge de unge spilte foreldre både en direkte og indirekte rolle ved samtykke til en betinget påtaleunntatelse med særvilkår. For de fleste var foreldre/foresatte til stede da forelegget ble

⁸ Probit regresjon med utvalgseleksjon. 'Effekter' (average marginal effects) er forskjeller i sannsynlighet for å få en betinget påtaleunntatelse med vilkår (modell 1) og uten vilkår (modell 2) over et forelegg, betinget av sannsynlighet for å bli siktet for narkotikalovbrudd. Modellene inneholder de samme kontrollvariablene som vist i tabell 3, samt informasjon om fylke og fødselsår. Konfidensintervaller (KI) i høyre kolonne.

Signifikanstest: * p<.05, ** p<.01

valgt bort til fordel for oppfølging over 6-12 mnd. Einar (15) fortalte hva som skjedde i avhøret på politistasjonen:

De tok fram kontrakten og sa at du kan skrive under på denne her om du vil, og da må du komme til helsestasjonen hver dag [uke]. Det hørtes jo dritkjedelig ut, og pyton, da jeg fikk den, men så er det litt sånn, jeg snur meg liksom litt sånn «Jeg vet ikke helt om jeg skal gjøre dette her», og da blir mamma kjempeforbanna, bare sånn «Tror du du har noe valg om å skrive under på den kontrakten her?». Så da ble det litt sånn ja, okei, da må jeg skrive under (...)

Einar var i utgangspunktet negativt innstilt til 'kontrakten' han inngikk med påtalemyndighetene, men ble konfrontert med et ultimatum: «Tror du du har noe valg?». Sånn var det trolig for flertallet som ble intervjuet i dette prosjektet. Samtlige av de intervjuede omtalte samtykke eller frivillighet i hermetegn, mye takket være foreldrenes tilstedeværelse ved ileggelse av reaksjon. Geir (18) fortalte hva han tenkte da faren kom til politistasjonen for å ta del i avhøret av sønnen og om den påfølgende selvpålagte isolasjonen på gutterommet:

Nei, da bare tenkte jeg «shit», liksom. Da ble jeg skikkelig lei meg, siden jeg har alltid sagt at «nei nei nei, jeg driver ikke med noe tull», liksom. Så da har jeg på en måte løyet for han, og det er skikkelig kjipt, liksom. Og så var jeg litt redd for reaksjonen, men han var ikke så veldig sint, han var bare utrolig skuffet. Det varte en god stund. Et par uker. Så det var liksom sånn, når jeg gikk hjem, så var det ikke sånn at jeg satte meg inne i stuen lenger, sånn jeg pleier. Det var sånn at jeg gikk på rommet, liksom, og var bare helt nedpå. Snakket med de nærmeste vennene mine, og bare så på TV.

Litt lenger ut i intervjuet snakket Geir om den positive effekten gjennomføringen av den alternative reaksjonen hadde hatt på tillitsforholdet til familien:

Det er utrolig bra hjemme nå, med tanke på alt jeg har gjort, da. Gått på [tiltak], skole, jeg har fått [jobb]intervju og såne ting, og at jeg går på urinprøver. Så nå har vi lagt det bak oss, egentlig (...) Og de har tilgitt meg, liksom, alle sammen. Så det er veldig deilig å vinne tilliten tilbake. I begynnelsen var det ikke sånn i det hele tatt.

Denne effekten av intervensjoner – strafferettslige eller sivile – omtales gjerne som sosial rehabilitering (McNeill, 2012). Rehabilitering er et begrep som i hovedsak knytter an til individuelle endringer i atferd/holdninger, men forskning på endringsprosesser på kriminalitetsområdet⁹ viser at relasjoner spiller en minst like sentral rolle (Weaver, 2012). Den sosiale rehabiliteringen kom til uttrykk i deltakernes ønske om å gjenopprette brutt tillit til de nærmeste omsorgspersonene. Niklas (17), som gikk på urinprøver som en del av Ungdomsoppfølging, trakk fram hensynet til foreldre som det eneste av betydning:

Altså, jeg gir faen i hva politiet sier, det er bare det foreldrene mine tenker etter det. Jeg bryr meg ikke om hva andre synes om meg heller. Da har man tapt, ass, når du bryr deg om hva andre synes om deg. Det er bare foreldrene mine som, ja, fikk vite alt sammen, liksom.

Det er selvsagt ikke slik at alle ungdommer har like mye å tape hva gjelder foreldrerelasjoner. Therese, som var 24 på intervjutidspunktet og hadde en rekke intervensjoner bak seg fra ungdomstiden, fortalte om en grunnleggende forskjell mellom henne og en venninne:

⁹ Såkalt 'desistance'

Hun venninna mi, som sagt, hun var veldig fucka når hun var 17, men da kunne hun (...) hun kunne ha bikka over og fulgt meg i stedet. Jeg var jo 18. Jaja, men uansett, mora flytta til [by], og da gikk det helt (...) da hadde hun ingenting, ingen hun måtte oppføre seg til. Så jeg vet ikke om det hadde vært annerledes hvis mora hadde blitt her. Men ja, man har respekt for foreldrene sine, så man prøver jo å oppføre seg litt til dem. Og hvis dem ikke er her, når du ikke har noen, ingen har krav til deg (...) da er det jo ikke vits å prøve.

Det å bli pågrepet, siktet og ilagt en alternativ straffereaksjon for mindre narkotikalovbrudd aktiverte forskjellige bekymringer hos de unge deltakerne. Av disse var altså hensyn til foreldre klart mest fremtredende. Det å gjenopprette brutte tillitsforhold til omsorgspersoner ble fremstilt som hovedmotivasjonen for å samtykke til og innfri vilkårene i påtaleunntatelsene (sosialfaglig oppfølging og/eller urinprøvekontroll). Dette illustrerer hvordan eksterne hensyn kan spille en vel så viktig rolle i endringsprosesser for denne gruppen som innholdet i strafferettslige intervensjoner (Sandøy, 2019). Som det fremgår av Thereses refleksjoner over, vil hensyn til foreldre fordele seg ulikt blant unge. Dersom «ingen har krav til deg (...) da er det jo ikke vits å prøve». Poenget med disse analysene er på ingen måte å antyde at foreldre med lav SØS stiller færre krav til sine barn, men dersom grad av involvering avhenger av ressurser – tid, informasjon, kontakter etc. – risikerer man å tilby tette oppfølging til dem som har det sterkeste sikkerhetsnettet fra før (Hart, 1971).

Forebygging av videre kriminalitet

Hvorvidt straffereaksjoner fungerer etter intensjonen, kan måles på en rekke forskjellige måter. Et utbredt mål i forskningen er reduksjon i kriminell aktivitet hos den straffede (individualprevensjon). Denne tilnærmingen til effektivitet i strafferettspleien gjenspeiler åpenbare rettspolitiske målsetninger, men kan problematiseres (Bateman & Wigzell, 2020; Smith, 2005). Dersom effektivitet reduseres til fravær av registrert kriminalitet, risikerer man å overse andre suksesskriterier som sosial integrasjon, skolegang, arbeidsmarkedstilknytning og reell bedring av livssituasjoner (Duke, 2006). Formålet med denne delen av prosjektet var like fullt å kartlegge forskjeller i tilbakefallsrisiko mellom dem som fikk en betinget påtaleunntatelse med særvilkår og dem som fikk et forelegg for brudd på narkotikalovgivningen. Dette speiler intensjonen bak bruken av denne reaksjonsformen. Riksadvokatens rundskriv om narkotikasaker fra 2014 (s. 8) omtalte påtaleunntatelsen som en «særlig egnet straffereaksjon overfor unge lovbrøyttere ved mindre alvorlige narkotikalovbrudd, hvor formålet er å forebygge videre rusmisbruk, og/eller stimulere til fortsatt rehabilitering». Dreiningen fra forelegg til betingede påtaleunntatelser reflekterer altså et ønske om å ilegge rehabiliterende reaksjoner som forebygger videre problematferd/kriminell involvering.

Hvorvidt straffereaksjoner forebygger eller forsterker videre kriminell involvering, er et mye diskutert tema i kriminologien (Bhati & Piquero, 2007; Ward & Tittle, 1993). På et overordnet nivå har hypotesen om at sanksjoner fører til økt tilbakefallsrisiko¹⁰ størst støtte i forskningen (Huizinga & Henry, 2008; Pratt et al., 2006), men studier viser også at virkninger av straff betinges av type lovbrudd og grad av kriminell involvering. Kontakt med det strafferettslige systemet kan ha ubetydelige effekter og/eller redusere tilbakefallsrisiko for

¹⁰ Stemplingsteori

førstegangsløvbrytere, men øke risikoen for tilbakefall for dem med kriminell historikk (Morris & Piquero, 2013; Petrosino, Turpin-Petrosino, & Guckenburg, 2010). Slike hensyn er viktige i analyser av absolutte effekter av sanksjoner (Mozt et al., 2019), men spiller mindre rolle for analysene i dette prosjektet. Som i analysene over, ble alle som var siktet for narkotikaovertrедelser etter straffeloven (§231/232) og alle som var registrert med andre lovbrudd før første narkotikalovbrudd ekskludert. Variasjon i type lovbrudd og grad av kriminell involvering ble med andre ord forsøkt redusert til et minimum.

Analysene under dreier seg om relative effekter av sanksjoner (Nagin, 2013). Samtlige av personene i analysene var pågrepet for sammenlignbare lovbrudd (bruk/besittelse) og risikerte, i all hovedsak, én av to reaksjoner: et forelegg eller en betinget påtaleunntatelse.

Analysene følger personene i disse reaksjonssporene og måler tiden det tok før de ble registrert med sitt andre lovbrudd. Det som måles er altså ikke risikoen for å begå nye lovbrudd, men risikoen for å bli pågrepet og siktet for et nytt lovbrudd. Dette er et viktig skille, da forskning viser at pågripelser og straff kan føre til en høyere risiko for nye pågripelser heller enn økt risiko for nye lovbrudd (Lieberman, Kirk, & Kim, 2014).

Registerdata gir naturlig nok ingen informasjon om uoppdaget kriminalitet, noe som innebærer at funnene også kan tolkes som forskjeller i oppdagelsesrisiko. På den annen side, ved å se på relative effekter av sanksjoner i et utvalg bestående utelukkende av unge siktede, er ikke resultatene direkte påvirket av forskjeller i politieksponeering.

Fremgangsmåten var relativt lik som i analysene over. Vi inkluderte kun personer som var siktet for brudd på legemiddelovens bestemmelser om bruk og besittelse av illegale rusmidler mens de var 15-17 år, men utvidet observasjonsperioden til 2000-2015. Igjen ble personer som mottok andre reaksjoner enn betingede påtaleunntatelser eller forelegg ekskludert

(mindre enn 10 % av utvalget). Dette resulterte i et utvalg på 3276 unike individer registrert med bruk/besittelse som sitt første lovbrudd. De var snitt 16,1 år da de ble registrert med dette lovbruddet og som det fremgår av tabellen under mottok rett over halvparten (53 %) et forelegg, mens den andre halvparten mottok en betinget påtaleunndlatelse, enten med (31 %) eller uten særvilkår (16 %).

Tabell 5: Fordeling av reaksjoner

	Andeler (N = 3276)
Reaksjon ved første lovbrudd	
Forelegg	0.53
Betinget påtaleunndlatelse med prøvetid	0.16
Betinget påtaleunndlatelse med prøvetid og særvilkår	0.31

Analysene under beskriver de relative effektene av disse tre reaksjonsformene på registrert tilbakefall til kriminalitet. Det innebar å måle tiden det tok fra illeggelsen av denne første reaksjonen til lovbrudd nummer to (uansett type) ble registrert (i observasjonsperioden på 5 år ble 52 % av utvalget registrert med et nytt lovbrudd). Også her måtte vi ta hensyn til seleksjonsproblematikk. Selv i like saker (bruk/besittelse) er det sannsynlig at unge som antas å ha høyre tilbakefallsrisiko ilegges andre reaksjoner enn dem som vurderes med lav risiko. Denne problematikken innebærer at eventuelle forskjeller mellom sanksjoner speiler individuelle forskjeller i tilbøyelighet til å bli pågrepet for nye kriminelle handlinger (Sherman, 1993; Smith & Paternoster, 1990). For å imøtekomme denne utfordringen, analyserte vi igjen data i seleksjonsmodeller (se Sandøy, Østhus, & Bretteville-Jensen, 2022).

Som vist i tabell 6, tok det lenger tid for dem som fikk en påtaleunndlatelse med prøvetid og særvilkår å bli registrert med et nytt lovbrudd, sammenlignet med dem som fikk et forelegg for tilsvarende lovbrudd. Raten på 0,637 innebærer en 36 % økning i tid til neste registrerte

lovbrudd. Forskjellen mellom forelegg og betinget påtaleunndlatelse med kun prøvetid var ikke statistisk signifikant. De som var 15 år da de ble pågrepet første gang, hadde høyere tilbakefallsrisiko enn de som var 16 eller 17 år, mens jenter hadde en betydelig lavere tilbakefallsrisiko enn gutter (49 % lenger tid til neste registrerte lovbrudd). De to høyeste utdanningsnivåene for foreldre var forbundet med lavere tilbakefallsrisiko, mens kriminelt rulleblad hos foreldre ikke uventet var forbundet med høyere tilbakefallsrisiko.

Tabell 6: Forskjeller i tilbakefallsrisiko (lovbrudd nummer to)¹¹

	Rater	[95 % KI]
Reaksjon (ref. = forelegg)		
Betinget påtaleunndlatelse med prøvetid	0.865	[0.60 - 1.24]
Betinget påtaleunndlatelse med prøvetid og særvilkår	0.637**	[0.46 - 0.88]
Alder ved første lovbrudd (ref. = 15)		
16	0.833**	[0.74 - 0.94]
17	0.858*	[0.75 - 0.98]
Måneder (ln) mellom første lovbrudd og avgjørelse	1.033	[0.95 - 1.12]
Kjønn (kvinne)	0.510***	[0.46 - 0.57]
Innvandrerstatus (ref. = norskfødt av norskfødte foreldre)		
Innvandrer	1.141	[0.92 - 1.42]
Innvandrerbakgrunn	1.201	[0.94 - 1.53]
Familiesituasjon ved fylte 15 år (ref. = bor med gift/samboende par)		
Bor med mor	0.952	[0.85 - 1.06]
Bor med far	1.054	[0.89 - 1.25]
Bor alene/på institusjon	1.129	[0.89 - 1.44]
Foreldres høyeste utdanningsnivå (ref. = grunnskole)		
Videregående	0.912	[0.81 - 1.03]
Universitet/høgskole, lavere nivå	0.816**	[0.71 - 0.94]
Universitet/høgskole, høyere nivå	0.704**	[0.56 - 0.89]
Netto husholdningsinntekt (ln)	0.883	[0.77 - 1.01]
Foreldre siktet for lovbrudd	1.295***	[1.17 - 1.44]
Observasjoner (person-måneder)		86051

¹¹ 'Rater' (hazard rates) fra diskret-tid proporsjonal hasard regresjon med instrumenter. Modellen kontrollerer også for politidistrikt og fødselsår. Tid refererer til antall måneder siden straffereaksjon for første narkotikalovbrudd. Maksimal oppfølgingstid var 60 måneder (5 år). Konfidensintervaller (KI) i høyre kolonne. Signifikanstest: * p<.05, ** p<.01, *** p<.001

I tillegg til å estimere tilbakefallsrisiko som tid mellom ileggelse av første straffereaksjon og det andre registrerte lovbruddet, beregnet vi forskjeller i antall lovbrudd i kjølvannet av de tre reaksjonsformene. Som vist i tabell 7 under, var det statistisk signifikante forskjeller mellom dem som fikk forelegg og dem som fikk betingede påtaleunntatelse også her. Dem som mottok en betinget påtaleunntatelse med kun prøvetid var registrert med 21 % færre lovbrudd i observasjonsperioden (5 år etter ileggelse av første reaksjon), mens dem som mottok en betinget påtaleunntatelse med prøvetid og særvilkår var registrert med 52 % færre lovbrudd.

Tabell 7: Forskjeller i tilbakefallsrisiko (antall registrerte lovbrudd)¹²

	Rater	[95 % KI]
Reaksjon (ref. = forelegg)		
Påtaleunntatelse med prøvetid	0.793***	[0.70 – 0.90]
Påtaleunntatelse med prøvetid og særvilkår	0.478***	[0.43 – 0.54]
Observasjoner (personer)		3276

Både ‘utsettelsen’ av lovbrudd nummer to og reduksjonen i antall lovbrudd 5 år etter første reaksjon, taler for en forebyggende effekt av betingede påtaleunntatelse, og da særlig påtaleunntatelse med særvilkår, sammenlignet med forelegg. Dette sammenfaller med andre analyser, som viser «gjennomgående lavere sannsynlighet for tilbakefall og i snitt færre tilbakefall» blant dem som ilegges betingede påtaleunntatelse sammenlignet med dem som ilegges forelegg (Oslo Economics, 2022, s. 80).

Hvorfor og hvordan reduserer disse reaksjonene tilsynelatende risikoen for tilbakefall mer effektivt enn et forelegg? Det kan være minst to grunner til det. For det første er det gjerne

¹² ‘Rater’ (incidence risk rates) fra Poisson regresjon med instrumenter (gjentatte hendelser). Modellen inneholder de samme kontrollvariablene som vist i tabell 6, samt informasjon om politidistrikt og fødselsår. Maksimal oppfølgingstid var 60 måneder (5 år). Konfidensintervaller (KI) i høyre kolonne. Signifikanstest: ***p < 0.001.

ikke så overraskende at oppfølging og overvåking over tid ser ut til å være mer effektivt enn en umiddelbar pengestraff. Flere av de intervjuede ga uttrykk for at de satte pris på helse- og sosialarbeidernes helhetlige tilnærming til livssituasjoner (se også Rex, 1999) og deres toleranse for et visst nivå av normbrudd hos unge personer (se også Haines & Case, 2015). Dette taler for det rehabiliterende potensialet i alternative reaksjoner og viktigheten av tillitsbaserte relasjoner mellom ungdom og hjelpere. I tillegg til dette, ligger straffens effektivitet delvis i dens evne til å kommunisere fordømmelse gjennom negative erfaringer (Bronsteen, Buccafusco, & Masur, 2010). Effektivitet, målt som redusert tilbakefallsrisiko, må derfor også ses i sammenheng med subjektive opplevelser av straff. Dersom de alternative reaksjonene oppleves som mer ubehagelige enn de tradisjonelle (forelegg), vil de kunne skape større motvilje mot å bli pågrepet igjen i nærmeste framtid.

Forholdsmessighet

Barnekonvensjonen (1989) oppfordrer til bruk av alternative reaksjoner for barn og unge (Artikkel 40), men slår samtidig fast at intervensjonene må stå i forhold til lovovertrедelsen. Her ligger det en spenning. Reaksjoner som er skreddersydd til barn og unges hjelpe- og oppfølgingsbehov kan i enkelte tilfeller bli mer inngripende enn straffene de er ment å erstatte. I slike tilfeller risikerer barn og unge strengere straffer enn voksne for det samme lovbruddet. Bruken av betingede påtaleunntatelser med særvilkår for unge i konflikt med narkotikalovgivningen kan ses som et eksempel på det (SSB, 2021). Dersom man legger til grunn at de alternative reaksjonsformene innskrenker friheten i større grad enn pengestraffer, har ungdommene som beskrives i dette notatet mottatt strengere straffer enn voksne i samme tidsperiode. Straffereaksjoners strenghet kan imidlertid forstås og måles på forskjellige måter.

Straffereaksjoner rangeres etter objektive størrelser som varighet, bøtesum og grad av frihetsberøvelse (Raaijmakers et al., 2017). Studier av subjektive opplevelser av straff supplerer og utfordrer denne konvensjonelle tilnærmingen til straffeutmåling (Kolber, 2009). Denne forskningen synliggjør uuttalte og ofte utilsiktede konsekvenser av straffereaksjoner (Durnescu, 2011; Haggerty & Bucerius, 2020; Hayes, 2018; McNeill, 2019; Sexton, 2015). Ved å legge de straffedes egne synspunkter og erfaringer til grunn, har studier vist hvordan alternative straffereaksjoner kan oppleves som like strenge (van Ginneken & Hayes, 2017) eller strengere (De Vos & Gilbert, 2017) enn de tradisjonelle reaksjonsformene som erstattes.

Ungdom som ble intervjuet i dette prosjektet trakk frem flere positive sider ved de alternative reaksjonene. Det at de endte opp hos helse- og sosialarbeidere etter det som av de fleste ble omtalt som et krevende møte med politiet, opplevdes for mange som en lettelse. Deltakerne beskrev gjennomgående gode møter med hjelpere som brydde seg og stilte gode spørsmål,

ikke bare om rusmiddelbruk, men om livet i stort. Grunnen til at denne resultatdelen handler om de negative straffopplevelsene, er at dette gjerne er en utilsiktet og underkommunisert side ved reaksjoner utenfor det tradisjonelle straffesporet. Kategoriene under fanger altså ikke totalopplevelsen av de alternative reaksjonene, men gir et bilde av det deltakerne mente de mistet under straffgjennomføringen. Samtlige snakket om tap av tid (i), mens mange snakket om tap av sosiale bånd (ii). De aller fleste som var pålagt rustesting beskrev tap av verdighet (iii) i forbindelse med avlegging av urinprøver. Et mindretall beskrev prosesser hvor selvråderetten (iv) – ungdomstiden og selvforståelsen – kom under press. Disse fire kategoriene av subjektive opplevelser av straff presenteres under.

Tap av tid

Straff i det fri medfører gjerne to former for tidstap. For det første innebærer avtaler – samtaler med sosialarbeidere eller urinprøvetesting på helsestasjoner – konkret tap av timer. Deltakerne snakket mye om hvor tidkrevende selve gjennomføringen av reaksjonene var. Frank (17) satte ord på det mange opplevde:

Jeg skulle jo helst sluppet det på en måte. Ikke fordi jeg har stort behov for å røyke hasj med vennene mine, mest fordi det er, liksom, det er en belastning (...) et ansvar på en måte, å dukke opp her [helsestasjon] hver uke.

Denne belastningen, her beskrevet som «et ansvar», kan nok ses på som et tilsiktet onde. Gjennom overvåkning og tett oppfølging ønsker påtale- og helsemyndigheter å ansvarliggjøre unge som bruker illegale rusmidler. Sett fra ungdommens ståsted kom denne hyppige ansvarliggjøringen på toppen av alt annet som skjer i et tenåringsliv. Trine (16) nærmet seg slutten av et halvår med ukentlige urinprøver og så fram til én mindre aktivitet i livet:

Jeg er veldig glad, jeg gleder meg veldig mye, ikke noe som jeg må stresse med mer. For det er jo selvfølgelig ting der som jeg har stressa med også, der hvor jeg sier at: «åh, jeg har skole og jeg har prøver, men jeg må ta denne her [urin]prøven før jeg kommer dit».

Tiden mellom pågripelse og avsluttet straffegjennomføring representerte en annen form for tidstap som skilte de betingede påtaleunntatelsene med særvilkår fra pengestrafen.

Varigheten på disse reaksjonene har variert på tvers av regioner. De fleste av de intervjuede i dette prosjektet ble fulgt opp i 6 måneder, mens noen var innrullert i programmer som strakk seg over så mye som 12 måneder. Sammenlignet med alternativet, som for de fleste var et forelegg, krevde altså vilkårene i de betingede påtaleunntatelsene mye. Flere av de intervjuede beskrev den alternative straffegjennomføringen som en langtrukken ventefase. På spørsmål om hva som var den største bakdelen med sosialfaglig oppfølging, svarte Ronny (16):

Det er egentlig lengden på det. Altså, en bot betaler man og så er det over, liksom.

Men nå blir det jo dratt veldig ut sant. Altså, jeg gjorde det i mai [6 måneder siden] og holder fortsatt på med det liksom.

Det at deltakerne måtte forholde seg til lovbruddet over lengre tid kan nok også ses på som tilsiktet, men det at prosessene ble «dratt veldig ut» hadde også noen konsekvenser som trolig var utilsiktede. På spørsmål om hva hun anså som det mest negative med rustesting over tid, svarte Mari (19):

Det verste med denne kontrakten er vel ventetiden mellom hver prøve, at jeg hele tiden går og venter på å bli ferdig. Det sliter veldig psykisk, og det er derfor jeg ofte lurer på om en bot og litt dritt på rullebladet ville vært bedre for meg.

Det konkrete tidstapet, i form av enkelttimer enkelte dager, ble i det store og hele fremstilt som overkommelig av de intervjuede, mens «ventetiden» mellom arrestasjon og fullføring av den alternative reaksjonen, ble omtalt som krevende av flere.

Tap av sosiale bånd

Påtaleunntattelsene med særvilkår grep også inn i deltakernes forhold til sine sosiale omgivelser, og da særlig kontakten med jevnaldrende. For Sondres (17) del var det viktig å holde straffegjennomføringen skjult for klassekameratene:

De som røyker [cannabis] vet det som oftest, fordi jeg har sagt det til dem. Men altså, på studiespesialiserende er det ingen som driver med sånt, derfor er det ingen som vet om det, så det ender jo opp med at jeg må enten lyve eller snike meg hit [helsestasjon] hver uke. Krysse fingra for at jeg ikke blir sett og får spørsmål og sånn. Det er jo ordentlig (...) for det er jo flaut å gå her, holdt jeg på å si. Eller, ikke flaut (...) du skjønner hva jeg mener, det er ikke så tøft å gå her.

I motsetning til hva man kanskje skulle tro, ble brudd på narkotikalovgivningen og påfølgende straff i liten grad ansett som «tøft» i møte med jevnaldrende. De fleste intervjuede uttrykte derfor et ønske om å holde denne delen av livet skjult. Slike hensyn handlet om selvpresentasjon i kontekster der bruk av illegale rusmidler ikke passet inn, som for eksempel på skolen eller blant voksne. Når det gjaldt de kontekstene der rusmiddelbruk hadde funnet

sted, fortalte flere om konkrete sosiale justeringer. Som følge av pågripelse og påfølgende reaksjon med rustesting, hadde Ferdinand (18) sluttet å oppholde seg med dem han hadde delt og brukt illegale rusmidler med:

Dem skjønnte at jeg ble tatt. Så det er jo mange der som bare slutta helt å si hei og sånn. Men så er det jo noen som jeg sier hei til, for dem er jo folk dem og, sant. Så jeg sier jo hei, jeg har jo hatt en historie med dem, på en måte, og de har vært hyggelige mot meg liksom, så (...) vi snakker, men det er liksom ikke sånn at vi møtes på kveldene og ser film sammen, liksom. Det er ikke sånn. Og jeg vet ikke hva som skjer i livet deres, og de vet ikke hva som skjer i mitt liv.

Det at noen av de intervjuede kuttet bånd til venner de hadde ruset seg med, kan nok til dels ses på som et tilsiktet utfall av den helse- og sosialfaglige oppfølgingen de mottok. Sosial isolasjon er imidlertid en utilsiktet konsekvens av straffegjennomføring. Anders (16) hadde fått Ungdomsoppfølging som følge av småskala omsetning og bruk av illegale rusmidler og beskrev tiltakstrykket som sosialt paralyserende:

Jeg føler noen ganger, hele den greien [Ungdomsoppfølging] kutter meg litt bort fra andre ungdommer og litt bort fra resten av folkene da. Noen ganger jeg er på skolen, jeg syns folk der virker barnslige og sånn. Folk på skolen som virker som barn, når jeg går på sånn fem (...) noen uker, jeg har vært på sånn 5 møter på en uke, politimøter og masse greier (...)

Konkrete sosiale justeringer, enten i form av inntrykkskontroll eller begrenset sosial omgang med venner som fortsatt brukte illegale rusmidler, ble som oftest fremstilt som selvpålagte,

fordelaktige og lite inngripende. Grunnleggende endringer i hvordan ungdommene forholdt seg til sine umiddelbare sosiale omgivelser av jevnaldrende fremstod på sin side som et større sosialt tap. Subjektive opplevelser av å bli «kuttet litt bort fra andre ungdommer» kan ses på som en utilsiktet konsekvens av den alternative straffegjennomføringen.

Tap av verdighet

Nær samtlige av de intervjuede som var pålagt rustesting beskrev selve testsituasjonen som ubehagelig, spesielt i starten av straffegjennomføringen. Martin (18) var 15 år første gang han ble satt på urinprøvekontroll og beskrev møtet med praksisen slik:

Det var jævlig kleint [ler]. Det var det. Jeg husker første gangen jeg skulle inn der, jeg kommer inn på kontoret, setter meg ned, og så: «kan jeg få det glasset og pisse sånn at jeg kan stikke hjem?». Og så får jeg glasset, og så skal jeg gå ut på doen for å pisse, og så sier hun sånn: «jeg må være med inn på doen og se at du ikke tulle den til». Og jeg bare: «Hæ?». Jeg ble jævlig stresset. Jeg hadde ikke planer om å tulle den til eller noe, jeg skulle bare pisse og bli ferdig og stikke. Men det å føle at noen skal stå å se på at du pisser, det var veldig stressende. Og det var mange ganger jeg ikke klarte å pisse, fordi (...) det står en helsesøster, en sånn dame bak deg og skal se at du pisser oppi et glass.

For Martin og de andre intervjuede var det særlig overvåkingen av urinprøvetakingen som var belastende. Det at en voksen helsearbeider hadde innsyn, enten direkte eller via et speil, kunne bidra til å gjøre en i utgangspunktet krevende situasjon enda mer stressende. Frank (17) var anspent før første avtale på helsestasjonen:

Jeg følte meg ikke helt på topp når jeg kom inn her, når du kommer inn her så skal du liksom melde deg i resepsjonen der og så oppgi navn da. Så får du beskjed om at du skal sette deg og vente. Så må du drikke vann da. Masse vann. Spesielt første gangen. Jeg har ikke måttet tisse så mye. Jeg drakk så mye vann, å herregud, jeg fikk vondt i magen. Og så satt jeg og venta og venta og venta til jeg måtte tisse, og så ble jeg med [helsearbeider] inn. Og så måtte jeg ikke tisse da heller. Drøyde litt, så var det å gå ut igjen og drikke enda mer vann. Og jeg skulle bare sitte, for du må sitte med døra åpen, for at de skal se at du ikke har med deg en pose med tiss eller jeg vet da faen jeg. Men de ser hvert fall på deg da.

De alternative reaksjonsformene som beskrives her var samtykkebaserte og de som administrerte gjennomføringen hadde få tvangsmidler til rådighet. Dette var noe helse- og sosialarbeiderne vektla i deres omtale av intervensjonene. For å kunne jobbe med ungdom slik de selv ønsket, måtte samhandlingen være tillitsbasert. Overvåkingen av urinprøvetakingen representerte i så måte et brudd med et ideal. Deltakerne beskrev selv viktigheten av å bli trodd. Mikal, som var 21 år på intervjudtidspunktet, men under 18 da han avla urinprøver, sa det slik:

Ja, det gikk seg til. Og etter hvert så ble det sånn at [helsearbeider], sånn som jeg forsto det, stod liksom ikke sånn og liksom skulle se ordentlig etter om jeg juksa, jeg følte at [helsearbeider] stolte på meg. Og det hjalp også veldig mye på at jeg kom meg gjennom det, at dem viste at dem stolte på meg. Fikk mer tillit.

Ifølge Sigurd (19) var fraværet av urinprøvekontroll i intervensjonen han fikk, avgjørende for valget om å slutte med cannabis:

Og jeg føler at det hjalp mye mer at det var liksom mitt valg at jeg sluttet, enn at for eksempel at de tvang meg til å slutte, da, med å true med urinprøver og sånt. Og til og med da jeg var på den avrusningen, så var det ikke noe urinprøver eller noe. Jeg synes det var veldig greit, for det føles som at, jeg føler det var veldig bra å vite at det var noen som stolte på meg. Når jeg sa at jeg ikke hadde røykt, så trodde de på meg, og det var greit, og det gjorde at jeg da fikk mindre lyst til å røyke i ettertid (...)

Det er ikke så overraskende at akkurat denne delen av de alternative reaksjonene ble omtalt i negative ordelag. Hvorvidt opplevelsene av ubehag var tilsiktede eller ikke avhenger av innfallsvinkel. Overvåkingen var bygget inn i intervensjonen og dermed tilsiktet, mens opplevelsen av mistillit, som både ble understreket og forsterket av helsearbeidernes tilstedeværelse, trolig var en utilsiktet konsekvens av etablerte prosedyrer.

Tap av selvråderett

Den siste subjektive straffopplevelsen er mindre konkret enn de tre foregående og ble i hovedsak formidlet av dem som gjennomgikk mer sammensatt og omfattende oppfølging gjennom f.eks. Ungdomsoppfølging. Anders (16) var én av disse. På spørsmål om hva han opplevde som den verste konsekvensen av straffereaksjonen, pekte han ikke på konkrete elementer ved oppfølgingen, men på tap av ungdomstid:

Det har vært sånn en stor forandring i livet og sånn (...) Det er ikke sånn naturlig, fordi det har ikke vært sånn naturlig utvikling i livet da. Det stopper litt den naturlige utviklingen i ungdomstiden. Føler ungdomstiden den har blitt litt mer sånn (...) bare

en politigreie da. Det blir nesten som et prosjekt og (...) foreldrene blir mye mer involvert liksom i livet ditt og du må på de møtene og rapportere alt du gjør.

Han utdypet opplevelsen gjennom en metafor:

Det er som en båt som flyter og du flyter ikke selv, du blir tatt inn i en sånn kanal. Så jeg syns det noen ganger er vanskelig å gjøre noe annet da. Eller (...) det er ikke noe sånn eventyrfølelse med noen nye greier, det er sånn, man bare gjør det, man bare blir ferdig med ungdomstiden da og med prøvetiden og (...) ja, alt dette da.

Ungdomstiden karakteriseres gjerne av redusert foreldrekontroll og gryende uavhengighet. For noen av ungdommene representerte de alternative reaksjonene en reversering av denne utviklingen. Gjennom hyppig møtevirksomhet og rapportering, fremstod plutselig ungdomstiden som et «prosjekt», der nye voksenpersoner, enten i form av politikontakter, helse- eller sosialarbeidere, krevde innsyn. Kim (17) ga en karikert fremstilling av situasjonen:

De tror de er psykologer når de snakker med deg: «Hvordan går det?». «Ja, det går fint», sier jeg. «Ja, hva mener du med at det går fint?». Så sier jeg: «Ja, hverdagen min er bra». «Hva mener du med at den er bra?». «Ja, som vanlig». «Hva mener du med vanlig?» ... sånn inn og inn i det samme spørsmålet, liksom. Så de spør egentlig det samme spørsmålet hele tiden. Jeg klarer ikke sånne folk, ass.

Selv om opplevelsene av innskrenket ungdomstid og tapt råderett over egen historie kom sterkest til uttrykk i intervjuer med unge som var underlagt tettpakket Ungdomsoppfølging,

var det noen som gjennomgikk påtaleunntatelser med særvilkår som ga uttrykk for lignende tanker. Mari (19) beskrev vilkårene som et belastende inngrep i hverdagen:

Jeg kjenner aldri suget etter å ta meg en røyk [cannabis], jeg kjenner suget etter å kunne fungere normalt i hverdagen. Jeg savner livet.

Det var store individuelle forskjeller i hvordan vilkårene i påtaleunntatelsene ble beskrevet. For mange fremstod oppfølgingen og kontrollen som et forstyrrende men overkommelig element, mens det for andre, som Mari her, ble opplevd som en tung bær å bære. Denne variasjonen i opplevelser illustrerer hvordan straffereaksjoner er både objektive og subjektive størrelser. Uavhengig av hva man kaller slike ‘obligatoriske intervensjoner’ og hvem som administrerer dem, vil noen oppleve dem som mer straffende enn andre. Subjektive opplevelser av straff er selvsagt ikke et argument mot anvendelsen av disse eller lignende reaksjoner, men hører med til beskrivelsene av dem. De illustrerer den flytende overgangen mellom straff og hjelp. Sterke ambisjoner om å rehabilitere lovovertredere innebærer ikke nødvendigvis milde reaksjoner (Barker, 2013).

AVSLUTNING

Målet med dette forskningsprosjektet var å kartlegge skiftet i straffereaksjoner for unge i konflikt med narkotikalovgivningen på 2000-tallet, med vekt på hvordan bruken av alternative reaksjoner, og da særlig betingede påtaleunntatelser med særvilkår, ser ut til å virke og hvordan reaksjonene oppleves av ungdommene selv. Som vist i analysene, var det en moderat overrepresentasjon av unge med høy sosioøkonomisk status som mottok påtaleunntatelser med særvilkår over forelegg i perioden 2005-2015. En mulig forklaring på denne skjevheten er forskjeller i foreldre/foresattes kapasitet til å involvere seg i sine barns strafferettslige prosesser. Viktigheten av foreldre som motivasjonsfaktor, både for å samtykke til og gjennomføre de alternative reaksjonene, illustrerer hvordan eksterne hensyn kan spille en vel så viktig rolle i endringsprosesser for denne gruppen som innholdet i strafferettslige intervensjoner. Videre viser analysene at unge personer som hadde fått en betinget påtaleunntatelse med særvilkår hadde lavere tilbakefallsrisiko til registrert kriminalitet sammenlignet med dem som hadde fått et forelegg for sammenlignbare narkotikalovbrudd (36 % økning i tid mellom reaksjon for første narkotikalovbrudd og registrering av lovbrudd nummer to). De var også registrert med færre lovbrudd i en oppfølgingsperiode på 5 år etter første reaksjon (52 % reduksjon i antall). Denne forebyggende effekten skyldes trolig flere ting. Det å bli pågrepet og underlagt oppfølging og kontroll vil i seg selv selvsagt kunne forebygge både rusmiddelbruk og annen kriminell involvering, både på kort og lengre sikt. Det er også mulig at intervensjoner som går over tid aktiverer foreldrekontroll på en annen måte enn pengestraffer og at effekten delvis kan tilskrives tettere oppfølging på hjemmebane. I tillegg kan det tenkes at valg av reaksjon – forelegg versus betinget påtaleunntatelse – aktiverer ulike hensyn i politiet. Dersom ungdom som velger bort den betingede påtaleunntatelsen til fordel for et forelegg følges tettere av politiet i etterkant, vil risikoen for å

bli registrert med nye lovbrudd kunne øke. På bakgrunn av intervjudataene, er det imidlertid kombinasjonen av det rehabiliterende og inngripende innholdet i reaksjonene som virker å være tettest forbudet med forebyggende effekter. Det å motta oppfølging over tid av helse- og sosialtjenester vil kunne påvirke mange unge på en positiv måte. Flere av de intervjuede uttrykte behov for å bli sett av hjelpere utenfor det tradisjonelle straffesporet. Samtidig vektla flesteparten elementer ved disse reaksjonene som opplevdes straffende. Det var særlig varigheten av oppfølgingen og den inngripende karakteren til enkelte av tiltakene (særlig urinprøvekontroll) som ble beskrevet som belastende. Disse funnene synliggjør den flytende grensen mellom hjelp og straff i de alternative reaksjonssporene. Implementering av tiltak for unge lovovertredere kan være effektivt, men innebærer i noen tilfeller en heving av 'straffenivået'. Bruken av alternative reaksjoner innebærer slik sett en avveining mellom effektivitets- og proporsjonalitetshensyn.

Mye har skjedd på dette området siden prosjektets oppstart. Antallet anmeldte narkotikalovbrudd fortsetter å gå ned (SSB, 2022), med en særlig bratt reduksjon etter Riksadvokatens (2021) presisering av retningslinjer for politiets tvangsmiddelbruk i mindre narkotikasaker i april 2021. På bakgrunn av denne utviklingen, ville prosjektet trolig sett annerledes ut om det ble gjennomført i dag. Etableringen av rådgivende enheter for russaker fra juli 2022 representerer en annen endring med særlig relevans for dette prosjektet. Ordningen er innført som et nytt særvilkår ved betingede påtaleunntatelser (straffeloven § 37, første ledd bokstav k) og viderefører noe av logikken i de alternative reaksjonene som har vært dette prosjektets tema (oppmøteplikt, rådgivning og eventuell ruskontroll). Avhengig av fremtiden til denne ordningen, vil spørsmål om sosial ulikhet, foreldres rolle, forebyggingseffekter og forholdsmessigheten i alternative reaksjonsspor for unge i konflikt med narkotikalovgivning forbli relevante.

REFERANSER

- Aebi, M. F., Delgrande, N., & Marguet, Y. (2015). Have community sanctions and measures widened the net of the European criminal justice systems? *Punishment & Society*, 17(5), 575-597.
- Andrews, T., & Eide, A. K. (2019). *Mellom hjelp og straff: fungerer nye straffereaksjoner for ungdommer etter intensjonen?* Bodø: Nordlandsforskning.
- Askew, R., & Salinas, M. (2019). Status, stigma and stereotype: How drug takers and drug suppliers avoid negative labelling by virtue of their 'conventional' and 'law-abiding' lives. *Criminology & Criminal Justice*, 19(3), 311-327.
- Austin, J., & Krisberg, B. (1981). Wider, stronger, and different nets: The dialectics of criminal justice reform. *Journal of research in Crime and Delinquency*, 18(1), 165-196.
- Barker, V. (2013). Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of a Janus-faced penal regime. *Theoretical Criminology*, 17(1), 5-25.
- Bateman, T., & Wigzell, A. (2020). Exploring recent trends in youth justice reconvictions: a challenge to the complexity thesis. *Youth Justice*, 20(3), 252-271.
- Bhati, A. S., & Piquero, A. R. (2007). Estimating the impact of incarceration on subsequent offending trajectories: Deterrent, criminogenic, or null effect. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 98(1), 207-254.
- Bronsteen, J., Buccafusco, C., & Masur, J. S. (2010). Retribution and the Experience of Punishment. *California Law Review*, 1463-1496.
- D'Alessio, S. J., & Stolzenberg, L. (1993). Socioeconomic status and the sentencing of the traditional offender. *Journal of Criminal Justice*, 21(1), 61-77.
- De Vos, H., & Gilbert, E. (2017). Freedom, so close but yet so far: The impact of the ongoing confrontation with freedom on the perceived severity of punishment. *European Journal of Probation*, 9(2), 132-148.
- Doerner, J. K., & Demuth, S. (2010). The independent and joint effects of race/ethnicity, gender, and age on sentencing outcomes in US federal courts. *Justice Quarterly*, 27(1), 1-27.
- Duke, K. (2006). Out of crime and into treatment?: The criminalization of contemporary drug policy since Tackling Drugs Together. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 13(5), 409-415.
- Durnescu, I. (2011). Pains of probation: Effective practice and human rights. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(4), 530-545.
- Egge, M. (2004). *Forsøk med ungdomskontrakter: en alternativ reaksjonsform rettet mot unge lovbrytere*. Oslo: Politihøgskolen.
- EU (2011). *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Hentet fra: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>
- FN (2019). *General comment NO. 24 (2019) on children's rights in the child justice system*. Committee on the Rights of the Child. Hentet fra: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-24-2019-childrens-rights-child>
- Gauffin, K., Vinnerljung, B., Fridell, M., Hesse, M., & Hjern, A. (2013). Childhood socio-economic status, school failure and drug abuse: a Swedish national cohort study. *Addiction*, 108(8), 1441-1449.
- Goddard, T., & Myers, R. R. (2017). Against evidence-based oppression: Marginalized youth and the politics of risk-based assessment and intervention. *Theoretical Criminology*, 21(2), 151-167.
- Haggerty, K. D., & Bucerius, S. (2020). The proliferating pains of imprisonment. *Incarceration*. doi:10.1177/2632666320936432
- Haines, K., & Case, S. (2015). *Positive youth justice: Children first, offenders second*. Bristol: Policy Press.
- Hart, J. T. (1971). The inverse care law. *The Lancet*, 297(7696), 405-412.
- Hayes, D. (2018). Experiencing penal supervision: A literature review. *Probation Journal*, 65(4), 378-393.

- Holmboe, M. (2016). Reelt og informert samtykke til ungdomsstraff og ungdomsoppfølging. *Tidsskrift for strafferett*, 16(03), 215-237.
- Huizinga, D., & Henry, K. L. (2008). The Effect of Arrest and Justice System Sanctions on Subsequent Behavior: Findings from Longitudinal and Other Studies. In A. M. Liberman (Ed.), *The Long View of Crime: A Synthesis of Longitudinal Research* (pp. 220-254). New York: Springer.
- Kipping, R. R., Smith, M., Heron, J., Hickman, M., & Campbell, R. (2015). Multiple risk behaviour in adolescence and socio-economic status: findings from a UK birth cohort. *The European Journal of Public Health*, 25(1), 44-49.
- Kolber, A. J. (2009). The subjective experience of punishment. *109 Colum. L. Rev.*, 182-236.
- Legleye, S., Beck, F., Khlaf, M., Peretti-Watel, P., & Chau, N. (2012). The influence of socioeconomic status on cannabis use among French adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 50(4), 395-402.
- Lehmann, P. S., Chiricos, T., & Bales, W. D. (2017). Sentencing transferred juveniles in the adult criminal court: The direct and interactive effects of race and ethnicity. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 15(2), 172-190.
- Liberman, A. M., Kirk, D. S., & Kim, K. (2014). Labeling effects of first juvenile arrests: Secondary deviance and secondary sanctioning. *Criminology*, 52(3), 345-370.
- Lid, S. (2015). Markant skifte i straff av ungdom (Samfunnsspeilet 2/2015). Hentet fra: <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/markant-skifte-i-straff-av-ungdom>
- Lid, S. (2016). Ungdom og straff på 2000-tallet – nye praksiser, kjente dilemmaer. *Sosiologi i dag*, 46(3-4), 38-63.
- Lien, M. I., & Larsen, Y. (2015). *Flinkiser og "dropouts": erfaringer med ungdom på frivillig ruskontrakt*. Oslo: KoRus Øst/Oslo.
- McNeill, F. (2019). Mass supervision, misrecognition and the 'Malopticon'. *Punishment & Society*, 21(2), 207-230.
- Morris, R. G., & Piquero, A. R. (2013). For whom do sanctions deter and label? *Justice Quarterly*, 30(5), 837-868.
- Motz, R. T., Barnes, J., Caspi, A., Arseneault, L., Cullen, F. T., Houts, R., Wertz, J., & Moffitt, T. E. (2019). Does contact with the justice system deter or promote future delinquency? Results from a longitudinal study of British adolescent twins. *Criminology*, 58(2), 307-335.
- Nagin, D. S. (2013). Deterrence in the twenty-first century. *Crime and justice*, 42(1), 199-263.
- Oslo Economics (2022). *Kjennetegn ved barn og unge som begår kriminelle handlinger og virkninger av straff*. Oslo: Oslo Economics.
- Pedersen, W., & Bakken, A. (2016). Urban landscapes of adolescent substance use. *Acta Sociologica*, 59(2), 131-150.
- Pedersen, W., Moffitt, T. E., & von Soest, T. (2022). Privileged background protects against drug charges: A long-term population-based longitudinal study. *International Journal of Drug Policy*, 100, 103491.
- Petrosino, A., Turpin-Petrosino, C., & Guckenburg, S. (2010). *Formal system processing of juveniles: Effects on delinquency (1891-1803)*. Campell Systematic Reviews 2010:1.
- Pratt, T. C., Cullen, F. T., Blevins, K. R., Daigle, L. E., & Madensen, T. D. (2006). The empirical status of deterrence theory: A meta-analysis. In F. T. Cullen, J. P. Wright, & K. R. Blevins (Eds.), *Advances in criminological theory: Vol 15. Taking stock: The status of criminological theory*. (pp. 367-395). New Jersey: Transaction Publishers.
- Reedtz, C., Martinussen, M., Jørgensen, F. W., Handegård, B. H., & Mørch, W. T. (2011). Parents seeking help in child rearing: who are they and how do their children behave? *Journal of Children's Services*, 6, 264-274.
- Rex, S. (1999). Desistance from offending: Experiences of probation. *The Howard Journal of Crime and Justice*, 38(4), 366-383.

- Raaijmakers, E. A., de Keijser, J. W., Nieuwbeerta, P., & Dirkzwager, A. J. (2017). Changes in the subjectively experienced severity of detention: Exploring individual differences. *The Prison Journal*, 97(5), 644-668.
- Riksadvokaten. (2014). Rundskriv 2/2014 Narkotikasaker. Hentet fra: <https://www.riksadvokaten.no/document/narkotikasaker/>
- Riksadvokaten. (2021). Påtalemyndighetens legalitetskontroll med tvangsmiddelbruk. Hentet fra: <https://www.riksadvokaten.no/document/patalemyndighetens-legalitetskontroll-med-tvangsmiddelbruk/>
- Sandøy, T. A. (2019). Beyond personal reform: Adolescent drug-law offenders and the desistance process. *Punishment & Society*, 21(5), 578-595.
- Sandøy, T. A. (2020). Alternative (to) punishment: Assessing punishment experiences in youth diversion programmes. *The British Journal of Criminology*, 60(4), 911-929.
- Sandøy, T. A. (2022). Alternative sanctions for young drug offenders: From punishment to help? Universitetet i Oslo.
- Sandøy, T. A., Østhus, S., & Bretteville-Jensen, A. L. (2021). Social inequality in alternative sanctions: A register data study on all adolescent drug offenders in Norway 2005–2015. *European Journal of Criminology*, 14773708211039646.
- Sandøy, T. A., Østhus, S., & Bretteville-Jensen, A. L. (2022). Preventing future crime in adolescent drug offenders: A study of differential sanction effects on recidivism. *Criminology & Criminal Justice*, 17488958211070364.
- Sexton, L. (2015). Penal subjectivities: Developing a theoretical framework for penal consciousness. *Punishment & Society*, 17(1), 114-136.
- Sherman, L. W. (1993). Defiance, deterrence, and irrelevance: A theory of the criminal sanction. *Journal of research in Crime and Delinquency*, 30(4), 445-473.
- Smith, D. (2005). The effectiveness of the juvenile justice system. *Criminal justice*, 5(2), 181-195.
- Smith, D. A., & Paternoster, R. (1990). Formal processing and future delinquency: Deviance amplification as selection artifact. *Law & Society Review*, 24(5), 1109-1132.
- SSB (2021). *Når betingelsene er staffen*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/artikler/nar-betingelsene-er-straffen>
- van Eijk, G. (2017). Socioeconomic marginality in sentencing: The built-in bias in risk assessment tools and the reproduction of social inequality. *Punishment & Society*, 19(4), 463-481.
- van Ginneken, E. F., & Hayes, D. (2017). 'Just' punishment? Offenders' views on the meaning and severity of punishment. *Criminology & Criminal Justice*, 17(1), 62-78.
- Ward, D. A., & Tittle, C. R. (1993). Deterrence or labeling: The effects of informal sanctions. *Deviant Behavior*, 14(1), 43-64.
- Weaver, B. (2012). The Relational Context of Desistance: Some Implications and Opportunities for Social Policy. *Social Policy & Administration*, 46(4), 395-412.